

Лекція 15

Тема 4.6. Держава і право України в період Другої світової війни (1941-1945 рр.)

Тема 4.7. Держава і право у повоєнні роки (1945- початок 50-х років)

План

1. Участь УРСР у Другій світовій війні. Перебудова органів державної влади і державного управління. Місцеві органи влади і управління. Суд і прокуратура.
2. Проголошення відновлення української державності. Створення і діяльність УПА.
3. Особливості розвитку права в роки Другої світової війни.
4. Закінчення Другої світової війни. Розбудова і подальший розвиток народного господарства. Перебудова державного апарату.

Література:

1. Історія держави і права України /За ред. А. С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер 2006, лекція 16
2. Заруба В. М. Історія держави і права України - К.: Істина 2006, 9.3, 9.6
3. Іванов В. М. Історія держави і права України. К.: 2003, 12.2-12.4

Електронні підручники:

- 1.<http://www.rulit.me/books/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-pidruchnik-download-free-404489.html>
- 2.<http://www.rulit.me/books/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-pidruchnik-read-404489-348.html>
- 3.<http://westudents.com.ua/knigi/417-storya-derjavi-prava-ukrani-muzichenko-pp.html>
- 4.<http://westudents.com.ua/knigi/419-storya-derjavi-ta-prava-ukrani-trofanchuk-g.html>

1. Порушивши норми міжнародного права, нацистська Німеччина **22 червня 1941 р.** без оголошення війни напала на Радянський Союз. Розпочалася війна небачених масштабів і жорстокості. Нацистські війська атакували радянські збройні сили на величезній ділянці фронту – від Білого моря на півночі до Чорного моря на півдні. Війна викликала посилення централізації управління. З початком війни державний механізм підпорядковано фронту, воєнним потребам.

В цих умовах виникла необхідність розширення повноважень воєнної влади, створення надзвичайних загальносоюзних органів, які б виконували спеціальні завдання, пов'язані з війною. **30 червня 1941 р.** спеціальною постановою Президії Верховної Ради СРСР, Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) був створений **Державний Комітет Оборони (ДКО)**. В руках ДКО була зосереджена уся повнота влади: військове, політичне і господарське

керівництво країною. Рішення та розпорядження ДКО мали силу законів воєнного часу і підлягали безумовному виконанню усіма партійними, радянськими, військовими і господарськими установами, а також усіма громадянами. Очолив ДКО **Й. Сталін**, який був одночасно Генсеком ЦК ВКП(б) та Головою Раднаркому СРСР.

Діяльність ДКО була різноманітною: організація евакуації промислових підприємств і населення у східні райони СРСР, підготовка резервів для збройних сил, забезпечення їх зброєю, продовольством, контроль за виконанням воєнних замовлень наркоматами, відбудова народного господарства тощо.

У деяких великих містах при наближенні лінії фронту утворювались надзвичайні органи – **міські комітети оборони**, до складу яких входили керівники партійних, радянських і військових органів. Міські комітети оборони керували підготовкою до захисту міста, визначали завдання промислових підприємств щодо випуску зброї, боєприпасів, проводили мобілізацію населення у народне ополчення, на будівництво оборонних споруд тощо. **Першим місцевим надзвичайним органом державної влади УРСР став створений у червні 1941 штаб оборони Києва.**

22 жовтня 1941 р. ДКО прийняв постанову про утворення перших міських комітетів оборони. Вони почали діяти у Луганську, Сімферополі, Севастополі та Керчі. З початком війни в УРСР введено воєнний стан.

Для оперативного керівництва військами **23 червня 1941 р.** була створена **Славка Головного Командування Збройних Сил СРСР**, яка 10 липня була перейменована у **Славку Верховного Командування**. **Очолив її Й Сталін, який 19 липня був призначений народним комісаром оборони.** Надмірна концентрація влади в руках однієї людини не могла не привести до прийняття помилкових рішень.

Воєнний стан був введений не тільки в окремих місцевостях, але й в окремих галузях народного господарства, які мали найбільш важливе значення. Так, к квітні-травні 1943 р. воєнний стан було введено на транспорті, працівники якого проголошувалися мобілізованими і порівнювалися до військовослужбовців.

В інтересах захисту країни ДКО запроваджує з 1 жовтня 1941 р. загальне обов'язкове навчання військовій справі громадян СРСР чоловічої статі віком від 16 до 50 років, яке здійснювалося без відриву від роботи.

Продовжували діяти **конституційні вищі органи державної влади та управління СРСР та УРСР**: Верховна Рада СРСР (повноваження депутатів продовжені до кінця війни), Президія Верховної Ради СРСР, Раднарком СРСР. Повноваження ДКО і Раднаркому СРСР не були чітко розмежовані. Раднарком та Верховна Рада УРСР з окупацією Києва евакуювали свої установи до Саратова, потім до Уфи та Москви, де продовжували діяти.

У роки війни тричі збиралися сесії Верховної Ради УРСР на яких затверджувався воєнний держбюджет.

З перших днів війни змінилися напрями діяльності, організація системи **місцевих Рад України**. Найважливішими напрямками їх роботи були: забезпечення обов'язкового виконання мобілізаційних заходів, участь у формуванні частин Червоної армії, народного ополчення, партизанських загонів, постачання армії, охорона громадського порядку. З'явилися додаткові предмети відання Рад: підготовка населення до протиповітряної, протихімічної оборони, забезпечення потреб родин військовослужбовців та інвалідів війни, організація шпиталів.

Надзвичайні умови воєнного часу вимагали перебудови організації та діяльності правоохоронних органів, насамперед спеціальних судів і спеціальних прокурорських органів. Указом Президії верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан» було розширено підсудність **воєнних трибуналів**. В місцевостях, які були оголошені на воєнному стані, на розгляд військових трибуналів передавались справи про злочини, спрямовані проти оборони, суспільного порядку і державної безпеки; із компетенції загальних судів вилучалися і передавалися до військових трибуналів справи про розбій, умисне вбивство, про крадіжку зброї тощо.

Крім того, на території України функціонувала і загальна судова система УРСР, у підсудності якої зберігалася частина кримінальних справ, а також основна маса цивільних справ.

Зміни відбулися також в діяльності органів прокуратури. Обласні, районні та міські прокуратури прифронтової смуги були реорганізовані відповідно в обласні, районні та міські **військові прокуратури**.

30 травня 1942 р. створений **Український штаб партизанського руху на чолі з Т. А. Строкарем**. Застосування радянськими партизанами ефективних методів боротьби проти окупантів перетворили радянський партизанський рух на справжній «другий фронт».

2. Німецьку окупацію українських земель намагалася використати **Організація українських націоналістів (ОУН)**, яка прагнула відновити Суверенну Соборну Українську Державу. Відомі кілька спроб створити українські представницькі органи на окупованих українських землях.

Так, **30 червня 1941р.** у захопленому Львові ОУН-б при підтримці батальйону «Ніхтігаль» зібрала представників національного осередку міста і проголосила їх Національними зборами українців. Ними прийнято і опрелюдено **«Акт відновлення Української Держави»**, створено уряд – **Українське державне правління на чолі з Я. Стецьком**. Незважаючи на заявлену готовність співпрацювати з німцями, реакція німецького керівництва щодо відновлення української держави була негативною.

5 липня німецькі окупанти розігнали уряд і заборонили діяльність Національного Зібрання. Коли на вимогу німецької адміністрації С. Бандери та інші лідери ОУН(б) відмовились відкликати Акт про відновлення Української держави, їх було заарештовано, а згодом відправлено до концтабору.

Після невдалих спроб використати німецько-фашистську окупацію для відновлення української державності радикальні націоналістичні організації перевели основну частину своїх кадрів на нелегальні форми роботи.

14 жовтня 1942 р. була створена Українська повстанська армія (ОУН-УПА). На початку 1943 р. відбулися перші збройні виступи її підрозділів.

З наближенням лінії фронту до Західної України на рубежі 1943-1944 рр. бойові дії ОУН-УПА, яка налічувала 60-80 тис. вояків, спрямовувалися переважно проти радянських військ та партизанів. На визволеній від фашистів українській землі воїни ОУН-УПА розгорнули партизансько-підпільну війну проти радянської влади.

В 1944-1945 рр. вони здійснили 14,5 тис диверсій і терористичних актів, жертвами яких стали не менше 30 тис. осіб, із них 4 тис. од. представників з 1943 р. підрозділи УПА вели жорстоку боротьбу проти поляків, зводячи давні рахунки.

3. Право війни спрямовувалося на виконання основних функцій та завдань держави з оборони країни, мобілізації усіх сил та ресурсів на перемогу.

Цивільне законодавство. В умовах воєнного часу *правове регулювання* питань власності характеризувалось встановленням **абсолютного панування державної власності на засоби виробництва.**

З'явилося ряд правових актів, які регулювали порядок обліку, передачі та використання трофейного, націоналізованого та конфіскованого, а також без господарського виморочного майна. Так, **Постанова ДКО від 16 січня 1942 р. «Про здачу трофейного майна»** встановлювала: все що залишав ворог – зброя, автотранспорт, а також майно, яке належить частинам червоної армії, державним і громадським організаціям та приватним особам і яке було привласнене громадянами під час німецької окупації, підлягає здачі військовим частинам, органам НКВС, або місцевим органам влади.

Деякі зміни з'явилися у **житловому законодавстві.** Так постановою РНК УРСР від **14 вересня 1941 р. «Про збереження житлової площі за військовослужбовцями і про порядок оплати житлової площі сім'ями військовослужбовців у воєнний час»** встановлювалося, що за всіма категоріями військовослужбовців зберігається житлова площа на весь час війни.

Сімейне законодавство. Війна вимагала втілення в життя серйозних заходів щодо охорони материнства, допомоги дітям і зміцнення сімей, влаштування дітей-сиріт.

8 липня 1944 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ **«Про збільшення державної допомоги» вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» та медалі «Медаль материнства».**

Прийнято ряд постанов, згідно з якими робота по влаштуванню дітей-сиріт, батьки яких загинули у боях з нацистами покладалася на органи державної влади і управління. Особливо поширилось у роки війни усиновлення дітей-сиріт

Значна увага приділялась **трудовому законодавству**, покликаному сприяти поповненню господарства робочою силою, зміцненню трудової дисципліни.

Союзним актом **13 лютого 1942 р. було запроваджено трудову мобілізацію непрацюючого міського населення.**

Керівникам підприємств дозволялось встановлювати понаднормові роботи тривалістю від 1 до 3 год. на день і роботи у вихідні.

Відбулися зміни у **колгоспному законодавстві**. У колгоспах встановлювався на період війни підвищений мінімум трудоднів. Обов'язкова праця у колгоспах поширювалась на підлітків віком від 12 до 16 років.

Кримінальне законодавство України тільки у деяких нормах передбачало кримінальну відповідальність.

При відступі Червоної армії велика увага приділялась боротьбі з поширювачами брехливих чуток, панікерами, дезорганізаторами. **6 липня 1941 р. прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за поширення у воєнний час брехливих чуток, які викликали тривогу серед населення».**

Встановлювалась **кримінальна відповідальність за ухилення від виконання деяких повинностей і обов'язків** (ухилення від трудової мобілізації, за порушення правил щодо протиповітряної оборони та світломаскування).

Встановлювалась кримінальна відповідальність за розкрадання пального в МТС і радгоспах.

Суворе кримінальне покарання у вигляді страти встановлювалось за злодіяння нацистських загарбників. Дія цього Указу поширювалась і проти членів УПА і ОУН.

Зазнало змін **кримінально-процесуальне законодавство**. Ці зміни передбачалися **«Положенням про військові трибунали в місцевостях, оголошених на воєнному стані і в районах воєнних дій» від 22 червня 1941 р.** Військові трибунали розглядали справи у складі трьох постійних членів суду після 24 год. після вручення копії звинувачувального висновку. Вироки військового трибуналу касаційному оскарженню не підлягали.

4. Ще до кінця війни центральні і місцеві органи державної влади та управління УРСР відновили господарську і культурно-виховну діяльність.

У вересні 1945 р. припинив свою діяльність ДКО, та інститут його уповноважених на місцях, а також загальносоюзні наркомати, зокрема танкової промисловості, мінометного озброєння.

Вищим законодавчим органом влади залишалася Верховна Рада УРСР.

Перші післявоєнні вибори до Верховної Ради УРСР відбулися **9 лютого 1947 р.** Порядок обрання, форми діяльності й структура вищого органу влади не зазнали значних змін. До 21 року підвищився віковий ценз для депутатів Верховної Ради. **Депутатів обирали на 4 роки**, у загальній кількості складу **1 депутат на 100 тис. населення.**

Верховна Рада працювала посесійно – чергові сесії двічі на рік, позачергові скликалися за потребою. При ній створювалися постійні комісії, які готували галузеві законопроекти. У період між сесіями Верховної Ради функції найвищого органу державної влади виконувала **Президія Верховної Ради**, що складалася з голови Президії, двох його заступників, секретаря Президії та 15 членів. **У листопаді 1949 р. Верховна рада затвердила нову державну символіку: гімн («Живи Україно, прекрасна і сильна»); герб (серп і молот на щиті) та прапор (червоно-лазурний).**

Відповідно до загальносоюзного закону, а також з урахуванням міжнародної практики, Верховна Рада УРСР **25 березня 1946 р.** затвердила **Указ «Про перетворення Ради Народних Комісарів Української РСР в Раду Міністрів УРСР і народних комісаріатів УРСР в Міністерства УРСР**

У післявоєнний період **Ради депутатів трудящих** формально знову стали єдиним органом державної влади на місцях. Було скасовано надзвичайні повноваження військових властей та органів державного комітету оборони СРСР.

Перші післявоєнні вибори до місцевих Рад відбулися **21 грудня 1947 р.**

Рада обиралася на 5 років загальними, рівними і прямими виборами при таємному голосуванні. На першій сесії вона формувала **виконавчий комітет** у складі відділів (освіти, фінансів, внутрішніх справ) та управлінь. Очолював Раду голова виконкому..

Реорганізація державного життя у повоєнний період зачіпає судові та правоохоронні органи. Після скасування у вересні 1945 р. широкої юрисдикції військових трибуналів відновилася в повному обсязі юрисдикція народних, обласних судів та Верховного Суду УРСР. **30 січня 1949 р.** уперше відповідно до Конституції УРСР (ст. 108) і Закону СРСР про судоустрій 1938 р. відбулися вибори народних судів громадянами району на основі загального, прямого та рівного права при таємному голосуванні.

Народні суди розглядали переважну більшість справ.

Судове управління в межах своєї компетенції здійснював Народний комісаріат юстиції УРСР (з 1946 р. – Міністерство юстиції УРСР). Зазнала реформування і прокуратура. Вся прокурорська система підпорядковувалась **генеральному прокурору СРСР.** Він призначав Прокурора УРСР і обласних прокурорів. Прокурор УРСР призначав районних та міських прокурорів з наступним затвердженням їх Генеральним прокурором. Всі прокурори призначались на 5 років. Однак перебудова органів суду і прокуратури ускладнювалася значним порушенням законності. До 1953 р. зберігала чинність постанова ЦВК і РНКРСР від 5 листопада 1934 р. про позасудовий розгляд справ окремих категорій.